

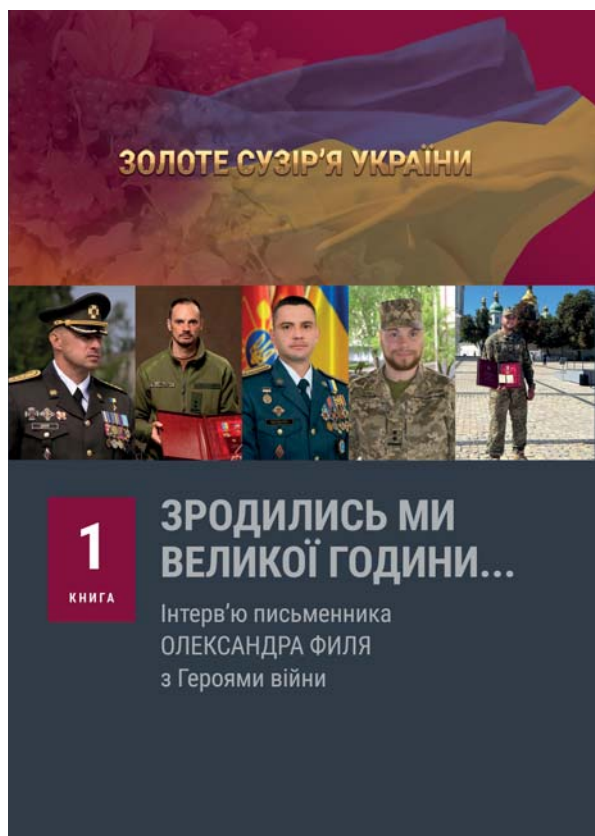
Олександр ЛИСЕНКО

член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Електронна пошта: ukr2ww@ukr.net

**«ЗРОДИЛИСЬ МИ ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ...»:
ХРОНІКА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ СПОГАДИ ЇЇ УЧАСНИКІВ**

Боротьба за незалежність, суверенітет, територіальну цілісність та недоторканість України проти російської агресії, що розпочалася в 2014 р., покликала до зброї нові покоління наших співгромадян. У такий спосіб продовжується історична тяглість визвольних змагань нашого народу. Нові виклики і загрози висунули з лав українського соціуму нових героїв. Саме Героям України у сучасній війні, розв'язаній військово-політичним керівництвом російської федерації, і присвятив свою книгу викладач кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного універ-

ситету оборони України, кандидат історичних наук полковник Олександр Філь¹.

Символічно, що книга, випущена київським видавництвом АртЕкономі у переддень державного свята – Дня Незалежності України, запозичила для своєї назви знаковий рядок з маршу українських націоналістів «Зродились ми великої години...». Цією метафорою автор одразу окреслив не тільки ідеологічну складову своєї роботи, а й коло головних героїв своєї книги. Принагідно зауважимо, що автор записав понад сорок інтерв'ю з Героями України, кавалерами відзнаки Президента України – Хреста бойових заслуг та повних лицарів ордену Богдана Хмельницького у рамках авторського проекту «Золоте Сузір'я України», де прописні літери і створюють таку пізнавану нині і в Україні, і далеко за її межами аббревіатуру ЗСУ – Збройні Сили України. Таким чином Олександр Філь засвідчує про «неодноразовість» проекту, а значить варто очікувати нових видань під цим пізнаванням «брендом».

Принагідно зауважимо, що головні герої книги (вони ж Герої України, відзначені цією високою державною нагородою вже під час широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну) свого часу навчалися в Національному університеті оборони України. Насамперед це – полковник Денис Дикий, який зустрів широкомасштабне вторгнення на посаді командира 91-го окремого Охтирського полку оперативного забезпечення й організував оборону Охтирки. Майор Роман Дармограй – командир 3-го механізованого батальйону 72-ї окремої механізованої бригади імені Чорних Запорозжів, який зупинив наступ тактичної групи 6-го танкового полку 90-ї танкової дивізії росіян на околицях Броварів. Майор Ярослав Мельник – командир зенітної ракетної батареї 233 зенітно-ракетного полку імені Українських Січових Стрільців, який разом

¹ Філь, О. (2025). *Зродились ми великої години...*. Київ : видавництво Арт Економі, 256 с.

зі своїм екіпажем ЗРК «Бук-М1» відзначився під час боїв на Херсонщині, Запоріжжі та Харківщині. Майор Богдан Дронов – командир 17-го окремого мотопіхотного батальйону 57-ї окремої мотопіхотної бригади імені кошового отамана Костя Гордієнка – відзначився під час боїв на Луганщині. Молодший сержант Андрій Головня – командир відділення батареї протитанкових керованих ракет 209-го окремого протитанкового дивізіону Сухопутних військ за допомогою FGM-148 Javelin знищив значну кількість ворожої броньованої техніки.

За жанровою ознакою книга Олександра Филя – збірка інтерв'ю з військовослужбовцями Збройних Сил України. Водночас автор відступає від класичної схеми опитування, де запитання інтерв'юера чергується з відповіддю респондента. Та й за стилем зазначені інтерв'ю нагадують більше дружню бесіду, коли дослідник намагається з'ясувати не тільки військові здобутки того чи іншого героя, а насамперед проникнути у його внутрішній світ. Тому й запитання вибудовувалися з певною спрямованістю, задля пізнання факторів, що вплинули на формування особистості військовослужбовців. Перш за все це стосується запитань, пов'язаних із соціальним середовищем, у якому формувався той чи інший герой книги (родинне коло, освіта, виховання, соціальна комунікація і взаємодія, культурні практики, мотиваційні чинники тощо).

У передмові до видання директор Інституту історії України НАН України академік НАН України Валерій Смолій зазначив, що «фіксація й популяризація ратного подвигу захисників України набуває особливого значення для комплексного дослідження війни. Саме крізь них це цивілізаційне зіткнення рельєфно постає у різних іпостасях воєнно-антропологічного дискурсу. Соціально-психологічна складова війни – така важлива для розуміння її алгоритму та перебігу – стає можливою для системного аналізу саме завдяки такому виду его-документів. Усно-історичні джерела мають неоціненне значення і для формування державної політики пам'яті про сучасну війну. Адже сучасні меморіальні заходи є одним із важливих чинників забезпечення національної стійкості в умовах надзвичайно складних випробувань, що випали на його долю, а також зміцнення морально-психологічного, патріотичного гарту особового складу Збройних Сил України, виховання нашої молоді як майбутніх захисників Вітчизни».

Вказуючи на вагомість усноісторичних досліджень, В. Смолій констатує, що «фундаментальне історичне знання формується на підставі акумуляції, систематизації і синтезу різномірної за походженням, повнотою відображення історичних явищ і процесів, достовірністю, варіативністю, стилем, жанрами інформації. Ядром цього пізнавального масиву є факти, з мережива яких і «тчеться» нескінченне подієве полотно. При цьому дуже важливо за макроісторичними наративами не випустити з уваги мікроісторичний рівень, адже саме на ньому інтерпретується матеріал, центральним об'єктом якого стає людина. Антропоцентричний дискурс нині виступає інструментом системного опрацювання практично усіх явищ суспільного і державного життя крізь призму мотивацій дійових осіб, їхніх моделей поведінки, життєвих орієнтирів і стратегій, соціальних ліфтів і кар'єрного просування, самоідентифікації та соціальної взаємодії. Такий підхід уможливило адекватне розуміння того, як людина існує в екстремальній системі координат, яку об'єктивно формує воєнний час».

Таким чином рецензований проєкт виконаний у парадигмі, що вважається актуальною як у науковому середовищі, так і в суспільстві.

Особливу увагу привертає блок запитань інтерв'юера щодо навчання, передачі знань, норм та цінностей. Адже молоді люди (до прикладу найстаршому з опитаних полковнику Денису Дикому на момент проведення інтерв'ю виповнилося 43 роки, а наймолодшому – молодшому сержанту Андрію Головні – 21 рік) мають батьків, які народилися в Радянському Союзі, де існували чітко окреслені суспільно-ідеологічні норми, що наклали свій відбиток на їхній світогляд. Мається на увазі перебування в ідеологічних дитячих та юнацьких організаціях, зокрема у всесоюзній піонерській організації, а пізніше і у ВЛКСМ, що вважався не тільки «помічником, але й резервом» КПРС. Це і загальновійськовий обов'язок, що передбачав підготовку кожного юнака до служби в лавах Радянської армії. Іншими словами, респонденти тією чи іншою мірою також піддавалися певному ідеологічному впливу батьків, які закладали підвалини свідомості своїх дітей насамперед через морально-етичні засади та мовні і культурні чинники, певні моделі поведінки, що домінували у тогочасному суспільстві.

Особливо це помітно у респондентів, які зростали у сім'ях, де батьки присвятили себе військовій службі, природа якої змінюється значно повільніше, ніж ідеологічні та політичні режими.

Так, на запитання про вибір майбутньої професії полковник Денис Дикий, батько якого був учасником війни в Афганістані, полковник у відставці Леонід Дикий, відверто відповідає: «Так, ми добре пам'ятаємо, що в 90-ті роки минулого сторіччя було дуже сутужно. Звичайно, я знав, що буду військовим. Адже якщо чесно говорити, в батьків наших не було іншого виходу, як віддати нас із братом до військового навчального закладу...».

А ось що розповів з приводу вибору військової служби як життєвої стратегії майор Ярослав Мельник, який свого часу навчався в Харківському національному університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба: «Вагання були, адже я добре знаю, що таке військова служба. Чудово знаю, що вона нелегка і дуже відповідальна... Так, батька свого я фактично не бачив вдома. Відраджень, полігонів, тобто все те, що називається кочовим життям. Дід мій також військовий. Він – офіцер, служив у Сухопутних військах... Звичайно, перед тим як вступати до Харківського національного, я деякий час, природно, вагався, ухвалюючи рішення, йти мені навчатися на військового чи ні. Але все ж пішов, бо не було куди вже діватися, оскільки дав обіцянку своєму діду...».

Не менш цікавий блок запитань пов'язаний із художніми книгами та кінострічками, що вплинули на світогляд, а подекуди й на вибір майбутньої професії респондента. Так, майор Ярослав Мельник відверто визнав, що на нього особливе враження справили радянські художні кінострічки, зокрема «Офіцери» та «В бій ідуть лише «старі». Не варто дивуватися, адже у 60–80-х рр. радянський кінематограф спродукував цілу низку кінострічок військово-патріотичного спрямування, що суттєво впливали на вибір допризовною молоддю майбутньої професії.

Полковник Денис Дикий сфокусувався на двох книгах: «Фабрика офіцерів» німецького письменника Ганса Гельмута, де йдеться про життя німецьких військових у 40-х роках минулого сторіччя, та повісті «Волоколамське шосе» Олександра Бека. За словами Дениса, «дійсно, вона розповідає про події німецько-радянської війни, зокрема про битву за нинішню столицю Росії – Москву, однак, якщо не акцентувати свою увагу на географічних місцях та воєнно-політичних аспектах 80-річної давнини, а лише на дійових особах, що фігурують у цій повісті, то скажу вам відверто, вона дає доволі корисну поживу для роздумів. Уже в цій, нинішній війні з російськими загарбниками вона допомогла мені багато в чому. Зокрема, я досить часто звіряв свої дії

з діями головного героя книги комбата, казаха за національністю Бауиржана Момиша-Ули. Щоб ви мене зрозуміли, коротко розповім про нього. Бауиржан – колишній артилерист, який змушений був прийняти командування стрілецьким батальйоном. Подібна перебудова під час повномасштабного вторгнення російських військ сталася і зі мною. Я – за спеціальністю інженер, однак під час оборони Охтирки змушений був вирішувати бойові завдання, які притаманні лише механізованим військам, і це попри відсутність відповідної техніки, зброї та засобів... Забігаючи наперед, скажу, що перед нами в лютому 2022 року також стояли подібні виклики, а може, ще серйозніші, адже на кону стояло питання нашої свободи і незалежності...».

Респонденти, які не виховувалися в рідинах військових, зазвичай, менше потрапляли під вплив мілітарного кінематографа і літератури. Для прикладу, Герой України Роман Дармограй згадує: «Коли я навчався в школі, звичайно, любив читати «Пригоди Тома Соєра» Марка Твена та «Біле ікло» Джека Лондона». А його однокурсник по академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного підполковник Богдан Дронов констатував, що на нього в юності справила враження книга Валентина Пікуля «Честь маю»: «Дуже часто її перечитую. Але хочу сказати, що на жаль, мушу перечитувати її в оригіналі російською мовою. Ось так і доводиться знаходити компроміс із власним сумлінням, оскільки українську я обожаю і спілкуюся лише рідною мовою, як на службі, так і в побуті... Треба зазначити, що в ній (книзі) відображені правильні, я б сказав, світоглядні речі». Щодо кінематографа, то Богдан Дронов, який нині проходить службу викладачем Національного університету оборони України, відзначив українську кінострічку «Пропала грамота», польську «Вогнем і мечем» і російську «Тарас Бульба».

Наймолодший респондент, двадцятидворічний Андрій Головня на запитання про улюблені кінострічки прогнозовано відповів: «Ну, я любив там бойовики всілякі, фентезі. Їх багато. Головне, щоб було цікаво. Не скажу навіть...». А щодо книг, то Андрій відповів: «Чесно кажучи, не дуже любив читати...».

Варто відзначити цікавий блок запитань і відповідей, пов'язаних із проходженням служби респондентами, зокрема участю в антитерористичній операції та операції Об'єднаних сил, у яких четверо з п'яти військовослужбовців брали участь.

Майже усі респонденти зазначили, що АТО і ООС неабияк вплинули на рівень професіоналізму і боєготовності. Роман Дармограй, згадуючи свою участь в АТО, зазначив: «Треба визнати, що рівень підготовки та вишколу військовослужбовців перевіряється виключно в умовах реального бою. Така вже доля військових. Жоден стимулятор, полігон чи стрільбище не спроможні відобразити рівень підготовки. Для мене такою перевіркою стали наступальні дії нашого 3 механізованого батальйону в серпні 2015 року в районі Білокам'янки та Новоласпи Кальміуського району, що на Донеччині...».

Богдан Дронов про свою участь в АТО згадує так: «... в 2015 році опинився в 17-й окремій танковій Криворізькій бригаді в ролі командира механізованого взводу... Хочу сказати, що 2015 рік – найкращий і найпродуктивніший для мене рік, оскільки я мав можливість розвиватися. Адже люблю все нове. Нова інформація, нові знайомства, нові обставини для мене – це рух вперед та розвиток. І бажано, щоб цей розвиток був всебічним, скажімо так, інтелектуальним. Адже відомо, що вчитися ніколи не пізно...».

Природно, що лівова частка інтерв'ю присвячена участі героїв книги у сучасній війні, що стала визначальною не лише для держави, а й для кожного з них. Особливо цінними є спогади, пов'язані з першими днями широкомасштабного вторгнення російської армії в Україну. Адже крім емоційної складової, що позначилася на відповідях респондентів, варто відзначити інформаційну компоненту, яка значно доповнює загальне, так би мовити, офіційне тло російсько-українського протистояння. Особливого евристичного значення вказана обставина набуває у зв'язку з тим, що в доступних офіційних документах, як правило, відсутні свідчення безпосередніх учасників протистояння. А без цього історія війни не набуде завершених обрисів, що відображають антропологічний вимір війни.

Тому, попри певний скептицизм і переконання в суб'єктивізмі подібних спогадів, сучасним історикам, які воліють працювати лише з архівними матеріалами, варто все ж переглянути своє ставлення до такого роду спогадів, що у світовій науковій практиці вважаються повноцінними історичними джерелами, що підлягають як аналізу, так і зіставленню. Автор проєкту «Золоте Сузір'я України», чудово усвідомлюючи важливість цих спогадів, записує їх буквально по свіжих слідах. Тут варто згадати хоча б інтерв'ю з полковником Денисом Диким, в якому він доволі детально опо-

відає про те, як його 91-й окремий Охтирський полк оперативного забезпечення від першого дня вторгнення став на захист міста, розбивши авангард російської 1-ї гвардійської армії й не допустивши захоплення важливого районного центру Сумщини. У результаті рішучих дій українських підрозділів загарбникам не вдалося глибоко вклинитися в тил наших військ на харківському напрямку і як результат їх наступ на усій ділянці фронту сповільнився. Денис Дикий детально розповідає про досвід оперативної організації захисту Охтирки, про допомогу державної адміністрації та комунальних служб у зміцненні обороноздатності міста. Особливої уваги заслуговує його досвід оперативного ухвалення рішень відповідно до власного розуміння поточної обстановки.

Не менш важливим з цього погляду є інтерв'ю з Романом Дармограєм, батальйон якого опинився на вістрі наступу батальйонної тактичної групи 6-го танкового полку 90-ї танкової дивізії Центрального військового округу російської федерації. Уміла організація ешелонованої, з поступовим нарощуванням вогневих засобів, оборони населених пунктів Броварського району – Броварів, Пухівки, Рожівки та Калинівки – уможливила створення ефективної системи вогню, що дало змогу підрозділу Романа Дармограя зупинити ворога. У результаті чотиригодинного бою 10 березня 2022 р. на північній околиці Броварів було знищено 17 танків, три БМП, БТР-82А та до 55 солдатів і офіцерів противника, зокрема командира російського танкового полку полковника А. Захарова. Після бою було захоплено три танки і МТ-ЛБ. Противник не зміг прорватися до Києва та змушений був відступити. У наступних боях батальйон під командуванням майора Романа Дармограя знищив близько 30 ворожих танків, багато іншої техніки та чимало живої сили противника.

Постать Романа Дармограя вже сама по собі є знаковою, адже у серпні того ж таки 2022 р. журнал Forbes у рамках проєкту «30 до 30» відзначив молодих людей, які захищають незалежність України сьогодні і будуватимуть нову Україну після завершення війни. З-поміж кращих також був відзначений і Герой України підполковник Роман Дармограй.

Таким чином публікація подібних інтерв'ю є невід'ємною частиною загальної кампанії зі збирання усноісторичних свідчень безпосередніх учасників подій, сприяє більш глибокому їх розумінню й детальному вивченню.

Праця, безумовно, відіграє і важливу суспільну та гуманітарну функції. Начальник Національного університету оборони України, доктор військових наук, генерал-полковник Михайло Коваль у вступному слові до книги наголосив: «Наукова фіксація окремих епізодів російсько-української допоможе ветеранам осмислити свій досвід та впоратися з психологічними травмами, пов'язаними з війною. Коли їх спогади записуються та цінуються, захисники та захисниці України усвідомлюють, що вони почуті а їх внесок на шляху до перемоги над рашизмом є суспільно вагомим і належно оціненим. Це сприяє їхній психологічній реабілітації та соціальній адаптації. Записуючи та поширюючи їхні спогади, ми висловлюємо

вдячність героям за їхню боротьбу та відданість ідеалам незалежності. Відкриваючи нову серію видань, ми також сподіваємося заохотити інших дослідників російсько-української війни до подібних наукових зусиль, аби жоден з її учасників не залишився поза полем нашої пам'яті».

Підсумовуючи характеристику праці Олександра Филя, варто вказати на її вагоме наукове і суспільне значення та внесок дослідника у формування сучасної моделі пам'яті про російсько-українську війну. Можна також побажати вченому продовження серії книг, що міститимуть взяті ним інтерв'ю, що сприятиме формуванню его-джерел, пов'язаних із реаліями воєнної доби.